Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619

Verslag lezingen over Johan van Oldenbarnevelt – 6 april 2019

In het Haags Historisch Museum organiseerden de Vrienden van De Witt op 6 april 2019 een lezing over een andere Johan dan gebruikelijk; Johan van Oldenbarnevelt. Net als de Witt was Van Oldenbarnevelt een kundig staatsman wiens carrière op gruwelijke wijze ten einde kwam. De locatie in het Haags Historisch Museum kon haast niet passender zijn; vanuit de ramen waren beide Johans als beeld te zien. Met de lezingen van de sprekers in de Schutterszaal, kon het publiek zich makkelijk inleven in Van Oldenbarnevelts tijd.

Bart Wiekart aan het woord in de Schutterszaal.

De eerste spreker Bart Wiekart sprak over Johan van Oldenbarnevelt en zijn invloed op het ontstaan van een nieuwe staat. Van Oldenbarnevelt werd geboren in een rijke, maar niet adellijke, familie in Amersfoort. Hij groeide op in een tijd waarin koning Filips II (1527-1598) nog de macht in handen had. In deze tijd was er sprake van centralisering van het gezag waarbij de oude adel steeds meer macht moest afstaan aan specialisten zoals juristen. Van Oldenbarnevelts keuze om 'jurist' te worden was daarom een strategische eerste stap in zijn carrière. Nadat hij in Parma zijn doctoraat behaalde, was zijn thuisland in onrust verzeild geraakt. Pogingen van het Spaanse gezag om onlusten (zoals de Beeldenstorm) te bestrijden, hadden averechts gewerkt.

De Bollenburg in Amersfoort waar Van Oldenbarnevelt opgroeide – *door G. van Arkel, 1886.*

Terug in Nederland wist Van Oldenbarnevelt zich in korte tijd naar de absolute top te werken. Het verloop van Van Oldenbarnevelts carrière hing nauw samen de afscheiding van de Nederlanden. Al vroeg sloot Van Oldenbarnevelt zich aan bij Willem van Oranje waarvoor hij ook naar Delft verhuisde. Daar trouwde hij ook met Maria van Utrecht

(1551-1629), een schatrijke, maar buitenechtelijke, regentendochter. Om toch toegang tot Maria's rijkdom (en titels) te krijgen, zette Van Oldenbarnevelt zijn vaardigheden als jurist in zodat zij alsnog erkend zou worden. Het hebben van heerlijke titels zoals heer van de Tempel, gaf personen die niet van adel waren de mogelijkheid zich toch dichter bij de adel te positioneren. Ondertussen nam Van Oldenbarnevelt de ene na de andere positie in, steeds hoger, waaronder pensionaris van Rotterdam. Door die positie kon hij zich mengen in zowel de Staten van Holland als de Staten Generaal, hetgeen ongetwijfeld bijdroeg aan zijn benoeming in 1579 tot de commissies van financiën en marine van de Staten.

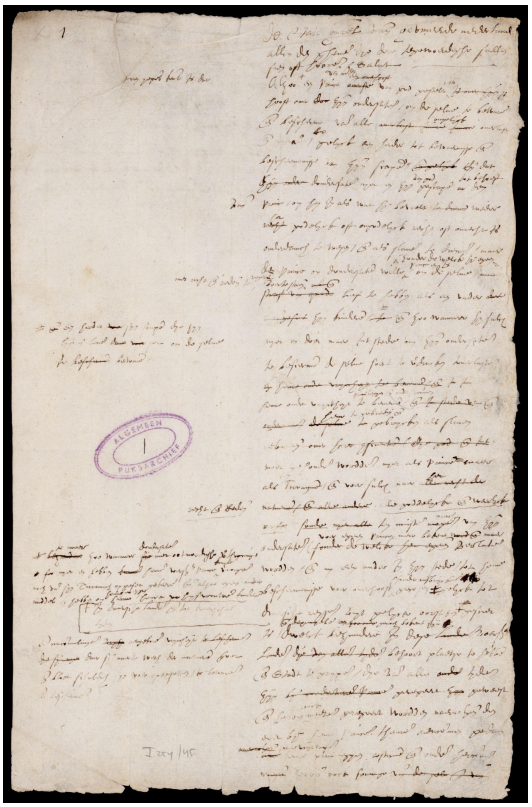
Het Plakkaat van Verlatinghe.

Van Oldenbarnevelt zal ongetwijfeld een prominente rol hebben gespeeld bij het opstellen van het befaamde Plakkaat van Verlatinghe. Hiermee werd (in de eerste plaats symbolisch) de weg bereid om een nieuwe staat te creëren. In het machtsvacuüm dat ontstond met de moord op Willem van Oranje, werd Van Oldenbarnevelt naar voren geschoven om de zaken te regelen, er was eigenlijk niemand anders die dat had gekund. Onder zeer gunstige voorwaarden nam Van Oldenbarnevelt, na eerst een halfjaar na te hebben gedacht over het aanbod, de baan aan. De invloed van Van Oldenbarnevelt op het ontstaan van een nieuwe staat wordt dan steeds zichtbaarder. Van Oldenbarnevelt was bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de uitvaart van Willem van Oranje. Hierbij positioneerde hij de Staten Generaal vóór de Staten van Holland in de rouwstoet. Dit lijkt misschien een bijzaak, maar in deze periode was dit een zeer krachtig gebaar. Met dit gebaar werd gewezen op de eenheid van de nieuwe staat. Op verschillende vlakken zette Van Oldenbarnevelt zaken in beweging die van groot belang zouden zijn voor de toekomst. Zo was verantwoordelijk voor de oprichting van de VOC in 1602 waarbij hij Hugo de Groot aanzette tot het schrijven van de *Mare liberum* – waarmee het hedendaagse principe van vrije handel op zee (buiten territoriale wateren) werd bepaald.

Uiteindelijk moest van Oldenbarnevelt het afleggen tegen prins Maurits, die zijn positie steeds verder wist te versterken. Net als De Witt werd hij vermoord en in stukjes door het volk meegenomen. Toch is Van Oldenbarnevelts inzet hiermee niet verloren gegaan. Zijn inzet is tot op de dag van vandaag merkbaar en heeft ook internationaal invloed gehad (bijvoorbeeld op de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring).

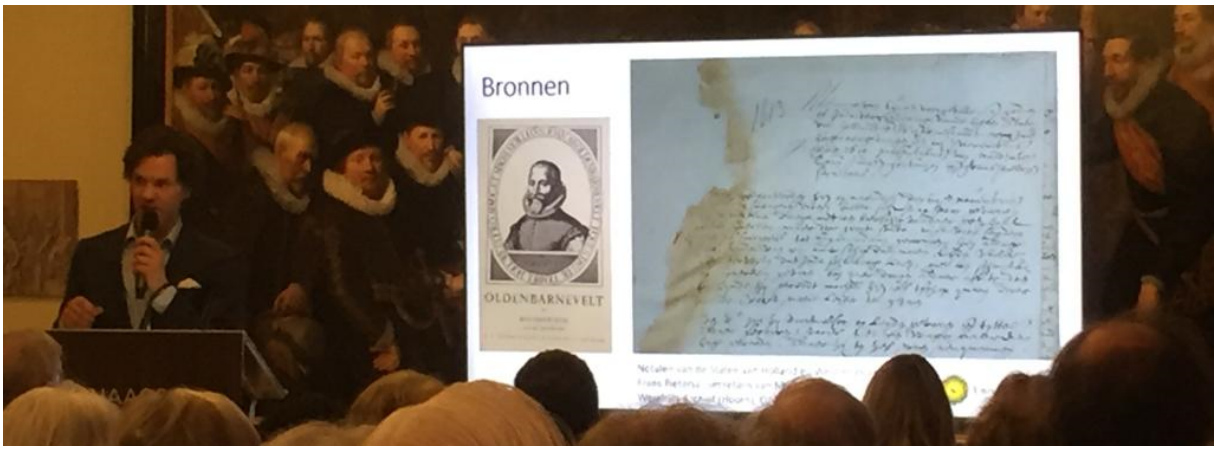

Jaap de Haan aan het woord.

De tweede lezing, 'Klem tussen kerk en staat', werd gehouden door Jaap de Haan. Hierin leerde De Haan ons meer over de bestuurlijke en politieke strategieën van Van Oldenbarnevelt in een nieuwe staat die erg verdeeld was. De Haan keek naar de wijze waarop Van Oldenbarnevelt de zogenaamde Bestandstwisten via de Staten van Holland probeerde te beëindigen. Van Oldenbarnevelt had een zeer sterke positie, maar het was geen vorst. Met andere woorden, Van Oldenbarnevelt moest wel degelijk op zoek naar een draagvlak voor zijn plannen. Daar had hij zeker de middelen toe; op verschillende manieren kon Van Oldenbarnevelt de loop van vergaderingen beïnvloeden. Het op conflict tussen de remonstranten en contraremonstranten dat op een theologisch detail was gebaseerd, bleek echter een wel erg zware taak.

Van Oldenbarnevelt had door dat een theologisch conflict tussen de Leidse hoogleraren Arminius (remonstranten) en Gomarus (contraremonstranten) voor spanningen in de gloednieuwe staat zouden kunnen leiden. In de hoop het conflict te beslechten, liet hij de hoogleraren met elkaar in debat gaan zodat het conflict binnen de muren van de universiteit zou blijven. Dat was niet effectief. Het conflict sloeg over naar de rest van de samenleving. Om een religieus conflict te voorkomen, probeerde Van Oldenbarnevelt het uit de kerkelijke sfeer te maken door een politieke kwestie van te maken. Dit maakte het voor hem een principiële zaak omdat het ging over de macht van de staat over de kerk. Binnen de Staten van Holland kon Van Oldenbarnevelt op veel steun rekenen, maar er was ook verzet vanuit het belangrijke Amsterdam en enkele andere steden. Van Oldenbarnevelt probeerde een resolutie te laten aannemen waarin alle partijen zich zouden kunnen vinden, maar de kwestie of de staat of de kerk zelf bepaalde hoe de leer eruit moest zien bleek onoverbrugbaar. Debat veroorzaakte alleen maar meer spanningen. Van Oldenbarnevelt begreep dat er iets moest gebeuren en wilde de Staten van Holland beide partijen tot tolerantie voor elkaar laten verplichten. Om alle steden voor zijn resolutie te krijgen, werd het gewicht van de Engelse koning Jacobus I (1566-1625), het hoofd van de protestantse staatskerk in Europa, ingeschakeld. Dat bleek niet genoeg; de resolutie werd weliswaar

bij meerderheid aangenomen, de tegenstanders lieten weten de resolutie simpelweg niet te gaan uitvoeren.

De kwestie werd nog ingewikkelder toen prins Maurits, toch al niet op goede voet met Van Oldenbarnevelt, zich in het conflict ging mengen en zich steeds meer aan de kant van de contraremonstranten begon te scharen. Als een laatste middel diende Van Oldenbarnevelt er op 4 augustus 1617 de zogenaamde Scherpe Resolutie in. Hierin werd bepaald dat steden op kosten van de Staten van Holland zelf soldaten mochten aannemen om de conflicten binnen hun eigen muren naar eigen inzicht op te lossen. Alle Hollandse troepen moesten zich bovendien trouw zweren aan de stad waar ze in garnizoen lagen, om zo te voorkomen dat Maurits de contraremonstranten zou beschermen. De resolutie werd met een meerderheid aangenomen, maar dat was niet het einde. Maurits dreigde door de resolutie namelijk zijn commando over het leger te verliezen, iets dat hem begrijpelijk erg dwarszat. Doordat steden zelf troepen mochten aanstellen was de kans op een burgeroorlog eveneens gegroeid. Maurits greep in met een staatsgreep en liet Van Oldenbarnevelt in 1618 waarna deze een jaar later zou worden onthoofd.

De onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt – *Rotterdam, Prentenkabinet Museum Boijmans Van Beuningen (inv.nr. BdH 20120 (PK)).*

De Haan concludeerde dat de bestandstwisten niet met een meerderheidsstemming konden worden opgelost. Dat Van Oldenbarnevelt toch zo lang aan de macht kon blijven, ondanks de grote tegenstand, had te maken met de steun van de stedelijke besturen. Interessant was het zogenaamde *Prime Minesterial analysemodel* dat De Haan gebruikte om de macht van een politicus te verklaren. De macht van een politicus hangt af van de bevoegdheden, de verwachtingen van de regentenklasse en de politiek- economische situatie van Europa. De Haan liet zien dat de macht van Van Oldenbarnevelt gedurende zijn tijd veranderde als gevolg van allerlei veranderingen. In het begin van Van

Oldenbarnevelts machtsperiode zat alles mee, hij hand buitenlandse bondgenoten en genoot algemene steun. In 1618 was de situatie echter in het nadeel van Van Oldenbarnevelt veranderd, iets dat hij uiteindelijk met de dood moest bekopen.

De laatste lezing werd gegeven door Jan Niessen die zijn boek *Johan van Oldenbarnevelt – Vormgever van de Republiek* presenteerde. Als stadsgids in Amersfoort heeft Niessen gemerkt dat de persoon Van Oldenbarnevelt lang niet bij iedereen bekend is. Natuurlijk is dit onterecht en bovendien is het verleden niet zo onbegrijpelijk en vreemd als sommigen misschien denken. Niessen liet in zijn lezing zien dat de tijd van Oldenbarnevelt veel overeenkomsten vertoont met onze eigen tijd.

De voorkant van het boek van Jan Niessen.

Allereerst kwam de globalisering in de tijd van Oldenbarnevelt op. Buitenlandse invloeden zijn van alle tijden, maar het woord 'globe' in globalisering begon toen echt een letterlijke betekenis te krijgen. Het spreekt voor zich dat globalisering nog steeds actueel is. Een tweede overeenkomst is te vinden in de aanwezigheid van een politiek verband met Brussel als centrum. Het Spaanse gezag was, zoals nu de EU is, een makkelijk zondeblok voor alles wat er mis was. Ten derde was er de aanwezigheid van een sterke polarisatie in de samenleving; bijvoorbeeld tussen de verschillende religieuze stromingen. Er zijn zelfs overeenkomsten met de Brexit in de vorm van richtingloosheid na het wegvallen van de katholieke kerk als verbindende factor in de samenleving. Van Oldenbarnevelt heeft zich in een tijd van richtingloosheid en veranderingen weten te manifesteren als succesvolle staatsman.

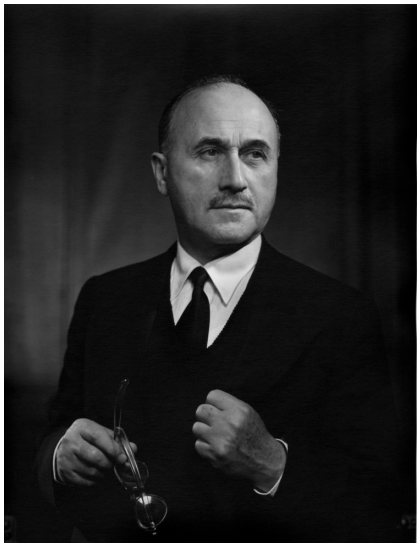

Jean Monnet in 1965.

Niessen stelde ten slotte de vraag op wie Van Oldenbarnevelt nu het meest lijkt. Figuren als Otto von Bismarck (1815-1898) en Abraham Lincoln (1809-1865) zijn goede kandidaten; allebei wisten ze eenheid te scheppen in een verdeeld rijk. Toch zou Jean Monnet (1988-1979) misschien nog wel de beste kandidaat zijn; samen met Robert Schuman is hij verantwoordelijk geweest voor het ontwerp van de Europese Economische Gemeenschap (de EEG). Monnet wordt wel eens de vader van Europa genoemd, een echte verbinder dus. Monnet was geen vorst maar een ambtenaar, iemand die vooral op de achtergrond bezig was. Hiermee lijkt Monnet op Van Oldenbarnevelt.

Aan het einde van zijn leven zou Van Oldenbarnevelt het zichzelf moeilijk hebben gemaakt door in conflict te raken met prins Maurits. Uiteindelijk zou Van Oldenbarnevelt het afleggen tegen Maurits, maar, zo werd door de dagvoorzitter opgemerkt, wint Van Oldenbarnevelt postuum het van Maurits. Het is Oldenbarnevelt die tegenwoordig veel waardering krijgt en een beeld aan de Hofvijver heeft.

De lezingen hebben ons veel geleerd over 'die andere Johan', Johan van Oldenbarnevelt, die in veel opzichten ook op De Witt lijkt. Van Oldenbarnevelt was een zeer kundig staatsman en medeverantwoordelijk voor de uitwerking van de voorganger van het huidige Nederland. Er zijn talloze overeenkomsten tussen nu en de tijd van Van Oldenbarnevelt te vinden; dit maakt het extra interessant. In het museum zelf zijn niet alleen de restanten van De Witt te vinden, ter gelegenheid van de tentoonstelling over Van Oldenbarnevelt was het zwaard waarmee hij onthoofd werd te bezichtigen. Gelukkig was het einde van de lezingen vrolijker dan het einde van Johan van Oldenbarnevelt.

De onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt – *door Jan Luyken, ca. 1696 (Rijksmuseum).*

Door: Jurriaan Wink (gastonderzoeker Johan de Witt-project), 8 april 2019.